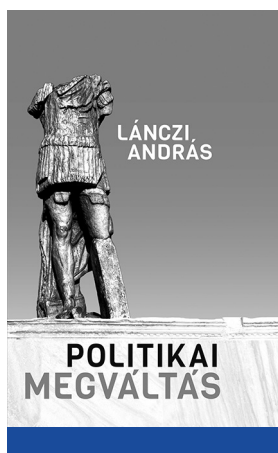

ARISZTOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG SZEMBEN A KORSZELLEMMEL

L Á N C Z I A N D R Á S

László András:
Politikai megváltás (2023)

Ha valaki a korszellemeire hivatkozik, akkor félő, hogy ismétlődésekbe fog belekeveredni. Ha ugyanis létezik egy kornak valamilyen szelleme, azaz általánosan elfogadott és meghatározó nézetrendszere, akkor attól nehéz szabadulni, pláne, ha valaki nem azt akarja erősíteni. Minden fogalom, kifejezés árulkodik az eredetéről: korszellemről (*Zeitgeist*) a német történelemfilozófia nyomán beszélhetünk, amely az emberi megismerés alapvető ellentmondását – csak az ismerhető meg, ami nem változik, viszont a változás állandó – a történelem fogalmával oldotta fel. A történelemnek vannak korszakai, a szellemiség pedig a megismerő ész mindenhatóságába vetett hitet jelenti. A német felvilágosodás ajándékozott meg minket a történelem filozófiai fogalmával: noha a brit felvilágosodás nem egy szerzője (Hume, Walter Scott és mások) jórészt francia és német hatásra fordult a történelemhez, filozófiai mélységet a német gondolkodás volt képes felmutatni, elsősorban G. F. W. Hegel nyomán. Ennek lényegi üzenete pedig az volt, hogy minden emberi erőfeszítés a történelmi időben zajlik, és ennek megnevezhető szakaszai vannak aszerint, hogy a racionális szellem miként bontakozik ki. Mert a történelmi időnek – ahogy a keresztényi időnek is – iránya van, a teljes emberi szabadság elérésének, a szellem önmagára ismerésének ez a végpontja. A történelmi időnek végpontja van, a történelemből az ember képes kilépni, képes önmaga teljes irányításának átvételére. Két ígéret is megfogalmazódott ennek beteljesítésére, az egyik a kommunizmus, a másik a liberalizmus. Mindkettőnek megvannak a maga szellemi gyökerei a Bibliában: az előbbinek az Újtestamentumban, az utóbbinak az Ótestamentumban. Az előbbiből az egyenlőség eszméje, az utóbbiból a törvény eszméje táplálkozik. De mindkettő a történelmi fejlődés (progresszió, haladás) eszméjében olvadt egybe, vagyis a kettő között nincs lényegi különbség, csak taktikai és eszközhasználati. Az egyenlőség eszméje az ember természetes életvezetéséből fakad – politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális – következmények miatt futott zátonyra, a törvény uralma viszont éppen a történelem fogalmának eszmei szintre emelésével vált relatívvá, azaz gyengévé, nem számonkérhetővé.

A GYERMEKEK VALÓSÁGA

Megszabadulni az ideologikus gondolkodásmódtól azt jelenti, hogy állandóan a valóság megismerésére törekszünk és nem arra, hogy milyen *normákat* alkalmazunk rá. Kezdjünk a gyermekek szemszögéből ránézni a valóságra! Még egy felnőttnak is érzelmi és értelmi stabilitásra van szüksége, egy gyermeknek

életviteli stabilitás és érzelmi biztonság nélkül akár pokoli is lehet az élete. Egészen a modernségig magától értetődő volt, hogy a felnövekedő gyermeket természetes, megszokáson alapuló közösségek veszik körbe, elsősorban a család, bármekkora is volt annak kiterjedése, aztán a rokonság, szomszédság, a szülők baráti és szakmai közösségei, vallási gyülekezet, játszó- és sportolói közösségek, nevelési és oktatási közösségek. A gyermek morális nevelését ezen közösségekben kialakuló konkrét, valóságos szituációk alakítják ki, nem ezen közösségeken kívüli elvont szituációk, azaz valóságos szituációkon kívüli normák.

Normák nélküli nevelés nincs, a konkrét közösségi szituációk nélküli nevelés pedig csupán üres moralizálás. Nevezhetjük a hagyományos közösségi életben kialakult morális elvárásokat is normának, de ha meg akarjuk különböztetni a modern, elsősorban liberális normákat a megszokáson alapuló, öröklött mintákból fakadó elvárásoktól, akkor ezekre nem érdemes használni a norma szót. A modern norma arra a kora modern újkori liberális felfogásra vezethető vissza, miszerint minden egyes egyén képes racionális, a saját érdekeit figyelembe vevő döntéseket hozni, így számára elégséges, hogy a társadalom eszméért felelős egyedei megfogalmazzák a követendő mintákat, normákat, „értékeket”. Ezzel a megállapítással óvatlanul máris átcsúsztunk a felnőttek világába. Nem véletlen, mivel a liberális felfogás a gyermekeket miniatűr felnőtteknek tekinti, akik ugyanolyan önérdékű, racionális döntést tudnak hozni, mint a felnőttek. A következetes liberális felfogás – ideológia – szerint az egyén szabadságát a szokásos közösségek csak korlátozzák, ezért azok lerombolása a célja. Ideológiai köntösben: a gyermek egyenlő a szüleivel, nevelőivel és a felnőttekkel általában. A család és más kisközösségek fölszámolásával az egyént állítólag felszabadítják, de azzal kapcsolatban nincs gondolatuk, hogy így a gyermekeket megfosztják az érzelmi és értelmi biztonságtól. Arról nem is beszélve, hogy a morális nevelés, azaz a felelősségtudat, a kötelességérzet kialakításának feltételeit ezzel meg is szüntetik. A morális nevelés valóságos helyzetekben valósulhat meg, nem az „azt tehetsz, ami csak tetszik” liberális felfogás körülményei között. A közösségektől független, azokat tagadó nevelés immorális, érzelmileg és értelmileg instabil személyiséget alakít ki.

a norma megszokáson alapuló, öröklött mintákból áll))

Mindezzel kapcsolatba idézzük fel, hogy G. H. Sabine, aki kiváló politikatudós volt, 1948-ban írt egy tanulmányt *Beyond Ideology* címmel. Amiről ebben ír, az pontos leírása annak, hogy a kora újkori liberális törekvések miként érték el a természetes korlátjaikat. Ennek lényege, hogy mivel az egyes embert racionális és önérdékű döntésekre képes lénynek tekintették, elsősorban is John Locke, ezzel kellő megalapozását adták a gazdasági tevékenység versenyszellemű, profitra törekvő, morálisan felszabadító üzésére – ez viszont a szokásokon alapuló közösségek szétveréséhez vezetett. A modern iparosított, városiasodott társadalom „romboló hatással bírt a tartós szokáson alapuló csoportokra”, ráadásul „egy ilyen csoport demoralizálása a tagjai demoralizálásához vezet” – írta.¹ A védett gyermekkorot fölváltotta a „fiatalkori bűnözés” jelensége, valamint az érzelmileg védtelen, intellektuálisan zavart fiatalok sokasága, akik a morális kötelezettséggel még csak nem is találkoztak, nemhogy gyakorolnák azt. Az oly jellemző neurotikus személyiség jellegzetessége, hogy nem képes sem önmagát, sem a többi embert reálisan szemlélni. A fiatalkori valóságvesztés kétségbeeséshez vezet, a semmivel való szembenézéssel.

A közösségtől és a neveléshez szükséges tekintélytől megfosztott gyermekek számára nem marad más, mint az önmagukat nevelő korosztályok kialakítása: a közösségi védelem nélkül felnövekedő gyermek egyfajta nyers természeti, újbarbár állapotban találja magát, amelyben egyedül a vele egykorú fiataltól várhat segítséget, aminek tendenciaszerűen az a vége, hogy a legprimitívebb minta válik általánossá. Az újbarbár állapotban a fiatalok saját nyelvet alakítanak ki, amit alig ért bárki más. Ezeket a fiatalokat nem fogalmak, hanem képek és egyéb érzéki benyomások irányítják. Élnek a technológia adta vívmányokkal, miközben valójában sem olvasni, sem írni nem tudnak, és főként

¹ George H. SABINE: *Beyond Ideology*. *The Philosophical Review*, 1948/1. 16.

Nyugati alkonyat –

Az olimpiai Zeusz templomának romjai 1937-ben Athénban
(Magnum Photos,
Herbert List felvétele)

nem is akarnak. Bizonyos értelemben olyanok, mint a bevándorlók, csakhogy ők a mi gyerekeink. Érzelmileg instabilak, agresszívek vagy depressziósok. Áltökéletességbe menekül néhányuk, de valójában csak zavaros önképükbe bámulnak, mert a nárcizmus tömegjelenség lett, immár fiatal korban is. A gyerekek, persze, gyerekek, s azok is akarnak maradni a természetüknél fogva. A norma pedig észbeli konstrukció, érzelmileg értelmezhetetlen.

A FELNŐTTEK VALÓSÁGA

A modern *ego* számára egyedül önmaga maradt, mint mérték és norma. Te vagy a világ központja, hiszen mint egyén, megismételhetetlen egység vagy – legyél sovány vagy kövér, okos vagy buta, szerény vagy döllyfős. A modern *ego* olyan, mint maga az ember az egyetemes létezésben: egyedi, megismételhetetlen, ezért kivételes „jogok” illetik meg. Holott csak a természetes halálfélelem ideologikus meglovaglásáról van szó: ez az egyetlen életed van, a túlvilági élet csak összefüggéstelen beszéd, megváltásra csupán ebben a világban lehetsz. Ráadásul a haladás egyre jobb feltételeket biztosít ehhez – a haladás, ami az ember kezében van.

A haladás eszméjét a történelem modern felfogása tette lehetővé. A gondviselő Istentől, aki persze bizonytalanságokkal rakja tele az emberi életet, az ember saját kezébe vette az élete irányítását: minden és mindenki ellenség, aki akadályozza az ember földi diadalútját. A haladást gazdasági termeléssel, a technológia és a tudomány természetet leigázó felfedezéseivel és az emberek közti viszonyok teljes átpolitizálásával azonosítjuk. A Nyugat és a Kelet (és a Dél) közötti alapvető különbség, hogy a nem európai kultúrákban az élet folytonosságát biztosító kisközösségeket nem kérdőjelezzük meg, ezért a kultúrájukkal összhangban lévő morális nevelés tradicionális értelemben zajlik, s csak ehhez képest alkalmazkodnak a *westernizáció* folyamataihoz. Kettős kultúrájú országok alakultak ki: a japán férfi nyugatias módon öltönyben megy dolgozni, de mihelyst hazaér, kimonót ölt. Főként Kínát és Japánt szokták ebből a szempontból emlegetni. Itt van egy konkrét megfigyelés a nyugati és a keleti kultúra különbségére vonatkozóan: Karl Löwith, a 20. század egyik jelentős történetfilozófusa a *Kelet és Nyugat. Írások Japánról* című könyvében, amelyet 1936-os Japánban tett látogatása nyomán írt, a rengeteg megfigyelése közül az egyiket így foglalta össze: „Az igazság nyílt kimondása személyes vélemény formájában a japánok szemében barbár egoizmus, ami figyelmen kívül hagyja a másik ember érzéseit. E tapintatos igazságfogalom következménye, hogy csak a kölcsönösség légkörében működik, hallgatólagosan megállapodva a játékszabályokban.”² Noha Japán is modernizálódott, ám a nem nyugati modernizálódási folyamatok kettősséget alakított ki a technikai átvételből fakadó intézmények és a saját kultúra fenntartását szolgáló tradicionális erkölcsiség s főként az egyén társadalomban elfoglalt helye között. A tömegtársadalomban fuldokló nyugati egyén ezzel szemben elveszítette az érzelmi és intellektuális támaszt adó kisközösségeit, mi több, a maradékuk tudatos lerombolása a baloldali-liberális ideológia nevében jelenleg is zajlik. A progresszív ideológia uralma egyben állandó támogatást nyújt a radikális politikai törekvések számára.³

José Ortega y Gasset „tömegemбере” az átlagos ember, aki nem köthető se osztályhoz, se nemzethez, csupán egy embertípushoz, aki nem tűri a kitérítést, nincs belső képessége a mérlegelésre, gondolkodásra, kizárólag kívülről irányított, ezért politikailag bármire felhasználható. A tömegember gyökértelen, műveletlen, primitív és érzéketlen bármilyen esztétikai, életviteli, ízléses kifinomultságra. Viszolyog minden arisztokratikus elkülönüléstől. A modern demokrácia, ahogyan tömegdemokráciává vált, kényelmes feltételeket biztosított a tömegember kialakulásának és virulenssé válásának. Egy másik írásában Ortega így fogalmaz: „A totális politikalizmus, mindennek és az egész embernek a politika általi bekebelezése, ugyanaz a jelenség, mint a tömegek lázadása.”⁴ A tömegember számára a homogenitás, az egyenlőség megkérdőjelezhetetlen „értéke”, azaz normája megöli a sokféleséget, ami nélkül nincs intellektuális pezsgés, ellenkezőleg, a butaság és faragatlanság válik általánossá. S amikor az átlagember vagy az angolszász szóhasználatban a közönséges ember (*common man*) az akaratát keresztül akarja vinni, akkor rendre radikális megoldásokhoz nyúl, valamilyen kiötlött eszme vagy elmélet nevében át akarja alakítani az egész társadalmat. A modern forradalmak egy-egy elgondolás radikális keresztülvételét tűzték ki célul. Ortega reakciója: „A forradalmakban az absztrakt a konkrétal szemben akar lázadni.”⁵ Ezzel szemben azt írja, hogy az embernek „joga van a folyamatossághoz”. Leszámítva, hogy itt Ortega lényegében az angol konzervatív gondolkodás lényegét fogta meg, arra nem gondol, hogy mi van azokkal az emberekkel vagy közösségekkel, akik-amelyek átestek már a radikális változáson, számukra mi lehet a követendő út? Amikor ugyanis a radikális módszereket követők megbuknak, akkor meghirdetni a „minden ember jogát a folytonossághoz” nem mást jelent, mint hogy bármit is tettél a közösségben, nincs sem politikai, sem morális következménye.

az egyenlőség
megöli a sokféleséget

2 Karl LÖWITH: *Kelet és Nyugat. Írások Japánról*. ford. FÜLÖP József, Gondolat–KRE, Bp. 2020. 10–11.

3 Lásd bővebben: LÁNCKI András: *Politikai megváltás. Lehetséges-e racionális politika? Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Alapítvány*, Bp. 2023. (A szerk.)

4 JOSÉ ORTEGA Y GASSET: *Toward Philosophy of History*. ford. Helene WEIL, W. W. Norton & Co. New York, 1941. 71.

5 Uo. 78.

A progresszió ugyanis mindent igazol, még a tévedéseket és a gonosz cselekedeteket is. Mai világunk a kisközösségeket, a természettel klasszikus (és nem a mai zöld politikai értelemben véve) összhangban élni kívánókat és a technológiai fejlődés emberellenes tendenciáit megvetőket kisebbségbe szorítja a maga radikális, arrogáns eszközeivel. Egyértelmű, hogy a hagyományos ideológiai frontvonalaknak aligha maradt bármilyen értelmes használati értéke. A liberálisok beálltak a szocialisták radikális egyenlőségpárti felfogása mögé, céljuk ugyanis közös: osztály nélküli, individualista, az egyenlőséget fétisként kezelő, a tradíciókat radikálisan eltörölő, a technológiát hatalmi eszközként is használó társadalmat akarnak. Pontosan tudják, hogy a technológia nem politikasemleges, ezért arra törekcsenek kérelhetetlenül, hogy a technológiai fejlesztések feletti politikai hatalom az ő kezükben legyen. Fontos kérdés, hogy mire képes a mesterséges intelligencia, de ennél még fontosabb, hogy ki ellenőrzi a technológiai fejlődést – ez márpedig politikai kérdés. Pontosan ugyanolyan létfontosságú kérdés, mint hogy kié az atomfegyverek feletti kontroll. Minél „haladóbb” a világ, annál fenyegetőbb lesz a világ feletti uralom kérdése. A mai geopolitikai viták, konfliktusok, elemzések tömegei valójában már arról szólnak, hogy ki fogja vezetni a világállamot.

KI VEZESSE AZ ÁLLAMOT?

Megszoktuk, hogy egy demokráciában rendszeres időközönként választásokon dől el, kik fogják vezetni az elkövetkező 4-5 évben a kormányt, gyakorolni a végrehajtó hatalmat. Magától értetődő, hogy a pártok állítanak megfelelő jelölteket a törvényhozási helyekre, így – győzelem esetén – a legfontosabb kormányzati tisztségekre. Világkormányra azonban még nem lehet szavazni, mert valójában soha nem is fogunk, legalábbis addig, amíg a globalizáció vagy valamilyen hatalmi konstrukció ezt nem teszi szükségessé. De bármire is szavazzanak az emberek bárhol, a legnagyobb dilemma az, hogy miként ítélné meg a jelöltek alkalmassága mind intellektuális, mind jellembeli tulajdonságaikat illetően. Elnézve egy átlagos ország átlagos kínálatát, azt látjuk, hogy egészen esetleges, hogy kiből lesz politikus. Egy azonban biztos: nem a kiválóság dönt, hanem a mindig valamilyen konkrét politikai helyzet meglovgalási készségével rendelkezők körének a személyi állománya.

A klasszikus politikai felfogás szerint egy államot a legjobbaknak kell vezetni. Az arisztokrácia fogalmát a marxista és progresszív felfogás lejáratta, megfosztotta eredeti értelmétől, azaz a „legjobbak” szó szerinti ógörög jelentésétől. Közben meg persze állandó panaszkodás hallatszik a politikusok megítélésakor, mondván, „alkalmatlanok”, csak tolvajkodnak, hazudoznak, és a saját hasznukat nézik stb. A modern demokrácia csak azért van életben, mert az alkotmányos berendezkedés intézményessé tette az állam működését, emiatt valójában nem (egyes) emberek, hanem „a törvények” uralkodnak. A jognak ez az idealizálása valójában az emberi ész idealizálása, mivel a „joguralom” (*rule of law*) vagy a „jogállam” (*Rechtsstaat*) jogász-politikusi konstrukciók, és az

ennek megfelelő működés szempontjából szinte mindegy, hogy ténylegesen milyen minőségű politikusok kormányoznak. A döntő pont, ahol eldőlhet egy politikai rendszer minősége, az alapítás pillanata. Az alapításhoz márpedig hősök, szentek, a legjobbak uralmára van szükség. Egy alapítás sikerességét főként a létrehozott politikai konstrukció stabilitása képes kifejezni, ami feltételezi a hatalmi egyensúlyt, a szegények és gazdagok közti társadalmi békét, valamint a saját politikai közösség és a külső hatalmak közti viszony – legjobban esetben – harmóniáját. Minél kisebb egy állam, annál fontosabb számára a külvilággal kialakított kapcsolatok, és minél nagyobb egy állam, annál fontosabb a különböző belső társadalmi, gazdasági, etnikai és politikai viszonyok kezelése.

A mai Egyesült Államok kezdetben kis állam volt, amelyet fenyegetett Anglia, Franciaország és még akár az etnikai összetételt befolyásoló német

arisztokratikus irányítás és népi kezdeményezés összeegyeztetése

Arisztokratikus köztársaság
– Howard Chandler Christy:
Az Egyesült Államok
alkotmányának aláírása (1940)
(Wikimedia Commons)

anyanyelvűek bevándorlása is. Szinte mindenki azt hangsúlyozza azóta is, hogy az amerikai alapítás részben a Biblia, jórészt a modern természetjogi gondolkodás jegyében zajlott, már ami a politikai eszméket és erényeket illeti. Arról kevesebb szó esik, hogy az amerikai alapítás vezetői közt meghatározóak voltak az arisztokraták, ráadásul az elvek szerint is arisztokratikus jellegű államalapítás volt. Az amerikai alapítók – Jefferson, Madison, Monroe – mind arisztokraták voltak, így feltétlenül igaz a kijelentés, mely szerint „a föderalista Alkotmány ratifikálása utáni négy évtizedet arisztokratikus időszakként nevezhetjük, amikor az elnökséget olyan úriemberek nyerték el, mint virginiai ültetvényesek vagy massachusettsi jogászok.”⁶ Ez persze kivívta az ellenszenvet, az arisztokratikus jelleget támadták is, de mégis elmondható, hogy az alapítás az arisztokraták, a műveltek, a filozófusok közös győzelme volt. Az elitellenesség, ha áttör, véget vetett volna az amerikai alapításnak, ahogy ma ismerjük. Sikertült azonban összeegyeztetni a régi arisztokrácia és az új elit érdekeit és viszonyait. Az amerikai alapítás mindenesetre a régi elit (arisztokrácia) és az új elit („értelmiségiek”, azaz jogászok, filozófusok) közös erőfeszítése volt.

De hozzunk egy sokkal közelebbi példát az arisztokratikus köztársaságra: Raguzát, mai nevén Dubrovnikot. Ragusa, amely dalmát elnevezés, a középkori és főként a reneszánsz időszak politikailag egyik legsikeresebb arisztokratikus köztársasága volt, amely sok szempontból hasonlított az itáliai köztársaságok berendezkedéséhez. Non bene pro toto libertas venditur auro, vagyis „a szabadság nem eladó a világ összes aranyáért sem” – így szövelt a városállam kormányzati vezérével. Az állam felépítése szerint az első ember, a vezető a Rektor volt, akit a Nagytanács választott meg minden hónapban, amelynek egyben ez volt a legfőbb feladata; a Kistanács, amely a Rektorból és kezdetben

6 Plínio CORRÊA DE OLIVEIRA: *The Aristocratic Republic (1788–1828) = Nobility and Analogous Traditional Elites in the Allocations of Pius XII. A Theme Illuminating American Social History*. The American Society for the Defense of Tradition, Family, and Property, York, 1993. I. függelék, 279–282.

A Ragúzai Köztársaság
(latinul Respublica Ragusina)
zászlaja, rajta
Szent Balázs alakjával
(Wikimedia Commons)

11 tanácsnokból állt, volt a Nagytanács végrehajtó szerve; a Köztársaság legfontosabb szerveként a Szenátus szolgált, amely a legfőbb politikai döntést hozta mind a belügyekben, mind a külügyekben. Szép lassan ez lett a Köztársaság kormánya. Az arisztokratikus köztársaság nem jelentette a néptől való elzárkózást, sőt a Rektor dolga volt például, hogy minden reggel a város kulcsait átadja a város lakosainak egy erre szolgáló ceremónia keretében. Az egy hónapra választott Rektor egyébként nem hagyhatta el a palotáját, és a családjával sem érintkezhetett ez idő alatt. Fontos, hogy az állam alattvalóit a rendszer hagyta élni a saját érdekeik és elképzeléseik szerint. Raguzának egyedülálló egészségügye volt: Európa legrégebbi gyógyszertárát itt nyitották meg 1317-ben a ferencesek kolostorában, volt idősek otthona, illetve a karantén intézményét is itt alkalmazták először, amikor a kereskedelmi hajókat egy közeli szigeten megállították, majd, ha nem volt pestises a fedélzeten, negyven nap után (*quaranta giorni* ~ karantén) beengedték a hajókat a raguzai kikötőbe (máshol egyáltalán nem engedték be a hajókat). A raguzai arisztokratikus köztársaság hosszú évszázadokon át stabil maradt, ráadásul képes volt – okos diplomáciai manőverekkel – nagyobb hatalmakkal szemben megőrizni függetlenségét. Ma azt mondánánk: a szuverenitását, ráadásul polgárai megelégedésére. A lakosságot három részre – nemesekre, polgárookra és plebejusokra – osztották, de az irányítást néhány arisztokratikus család tartotta a kezében. Serkentették a gazdasági vállalkozást, védték a magántulajdont, a diplomácia vitelét külön testületre bízták, a folyamatos alkalmazkodás kiemelt szempont volt Velence és az Ottomán Birodalom ütközőpontján. A sok évszázadon át Raguzs sikere az arisztokratikus irányítás és a népi kezdeményezések összeegyeztetésének volt köszönhető.

1989-ben esélye volt annak, hogy a kelet-európai rendszerváltók megalapítsák a legjobbak vagy legkiválóbbak köztársaságait. Akkor is és most még inkább, egy sor egyéb mércét állítanak a saját rezsimjük minőségi értékelésére, kár, hogy ezek technokrata és a nyugati szempontokat integráló mérőszámok. Praktikus szempontból mi mást mondhatna egy rátermett vezető, hogy „azzal főzünk, amink van”. Platon külön részt szentelt *Az állam* című dialógusában annak a kérdésnek, hogy a rátermettek vonakodnak az állam vezetésében részt venni, holott a legjobbak dolga éppen ez volna. Csakhogy az alapvető konfliktus mindig is meglesz: aki a legjobb bármiben is, miért áldozza oda magát az állam vezetésében való részvételnek? A filozófusokat kényszeríteni kell a vezetésre – ezen ma sokat mosolyognának, csakhogy a „filozófus” szó félrevezető. A filozófus a klasszikus időkben a legjobb szinonimája volt, illetve a legjobbak kifejezést alkalmazták a családi leszármazás vagy a bármely területen elért kiemelkedő teljesítmény leírására. Ma aligha jutna bárki eszébe a filozófus mint „legjobb” vagy az „arisztokrata” mint a társadalom legjobb részét leíró meg-

jelölés. Minden kornak megvannak a maga hősei vagy arisztokratái, viszont ha ez nincs intézményesítve, mint ahogy a demokráciákban nincs, akkor szinte lehetetlen megtalálni a legjobbakat, akik az állam irányítására alkalmasak. Az elit kifejezésnek legfőljebb technokrata felhangja van, mintaadó értéke akár a nevelésben, akár a közügyek irányításában viszont nincs; egalitáriánus közegben nem is lehet. Minden társadalom ösztönösen, érzelmei és törvényszerűen korlátozott gondolkodása alapján megtalálja a számára legjobb vezetőt – tőle várják el, hogy találja meg a többi legjobb vezetőt a kormányban és az állam számára. A modern demokrácia leggyengébb pontja a vezetők kiválasztása. A modern korszak legnagyobb politikai kérdése ez.

A modern pozitivista politikatudomány képes kimutatni, hogy kik is a mai politikai elit tagjai (karrierút, végzettség, világnézeti felfogás, pozíciók). Mindent megtudhatunk róluk, kivéve, hogy mi is a valódi motivációjuk. A modern demokrácia nem törődik kellő mélységgel a vezetői utánpótlással. Azt hiszik, hogy a demokratikus intézményrendszer képes kitermelni a politikusi utánpótlást. Örül is a rendszer a maga módján, kivéve, hogy a „legjobb” szempontja működésében meghatározó legyen. A demokrácia a politikai opportunizmus világa, ezt leginkább érényként szokták emlegetni, holott ebben rejlik a „legjobb” eszméjének a feladása is. Persze, mondják, nincs olyan, hogy a „legjobb”, amiben azért nincs igazuk, mert félreértik ezt a fogalmat: sem Isten, sem a „legjobb” nem érhető el, de ez nem ok arra, hogy ne is törekedjünk rá. A pusztá megélhetésért vállalt politikai szerep rendszerint azt jelenti, hogy az élet más területén nem találtam vagy nem akarok találni megélhetést a magam számára. A mai felsoktatás tömegesen termeli a teljesen fölösleges diplomát szerzőket, akik azt hiszik, hogy ők bizonyos értelemben tagjai a „legjobbaknak”, csak hogy semmilyen visszaigazolásuk sincs erre. Sem a piac, sem a közszolgálati perspektíva nem nyújt kellő reményt. Marad a politika, ami a modernségben a kalandorság világa. A gátlástalanok a kapzsiságnak, az idealisták a naivságnak adják meg magukat. Csak hogy a legjobbak irányítása túl van ezeken az alternatívákon. A tapasztalatok szerint az arisztokratikus köztársaságok képesek megadni a jó és stabil politikai irányítás reményét.

a legjobbak
alkalmasak az állam
irányítására

KIK VANNAK AZ ARISZTOKRATIKUS ELV ELLEN?

Egalitáriánus társadalmakban arisztokratikus érényekről – tiszteletről, alázatáról, hűségéről, kiválóságról, teljesítményelvről, kötelességről, a közösségek rendjéről – beszélni majdnem nevetség tárgya. Holott az élet szinte minden területén mindenki elvárja, hogy a legjobbat kapja, legyen az egy darab kenyér, amit reggel megveszünk a boltban, legyen az egy mosógép, orvosi szolgáltatás, politikai döntés, sportteljesítmény, bármi. Ha mások teljesítményéről van szó, akkor a legjobbat várjuk el. Az egalitáriánus társadalmak azt a szemfényvesztést próbálják bemutatni, miként lehet a legjobb eredményt a legjobb vagy kiemelkedő emberek teljesítménye nélkül elérni. Mivel ez nyilvánvalóan nem megy, ezért az egyenlőség eszmét valójában egyedül a politikában akarják érvényesíteni az egyébként a kiválóság gyümölcseit szívesen élvezők. Szerintük a legjobb rend feltétele az egyenlőség érvényesítése a politikai vezetők kiválasztásában is.

A fentieknek megfelelően öldöklő versengés folyik a demokratikus politikában, ami elvileg kitermelheti a legjobb politikusokat, s mégsem. Hiányzik az emberi kiválóság egyik fontos eleme: a nemzedékről nemzedékre főlhalmozódó kisközösségi – elsősorban is családi – kiválóság, a morális nevelés mint aranytartalék. A közéletben tekintélyre van szükség, ami nélkül aligha érhető el kimagasló teljesítmény. Jó nevelés nélkül aligha válhat bárkiből is kiváló vezető, irányító. Érdekes módon azt senki nem kifogásolja, hogy például az orvosi szakmában dinasztiák alakulnak ki, mi több, az orvosi egyetemekre főlve hallgatók nagyjából 40 százaléka orvos szülők gyerekei közül kerül ki. Nyilván más hivatásokban is hasonló számokat lehetne kimutatni (gyógyszerészek, jogászok). A modern tömegtársadalom azonban szisztematikusan kiöli

a kimagasló eredményhez szükséges személyes erények kialakulását. Helyette az intézmények minél jobb működésétől várják a jó rend kialakítását és fenntartását – a politikában bizonyosan.

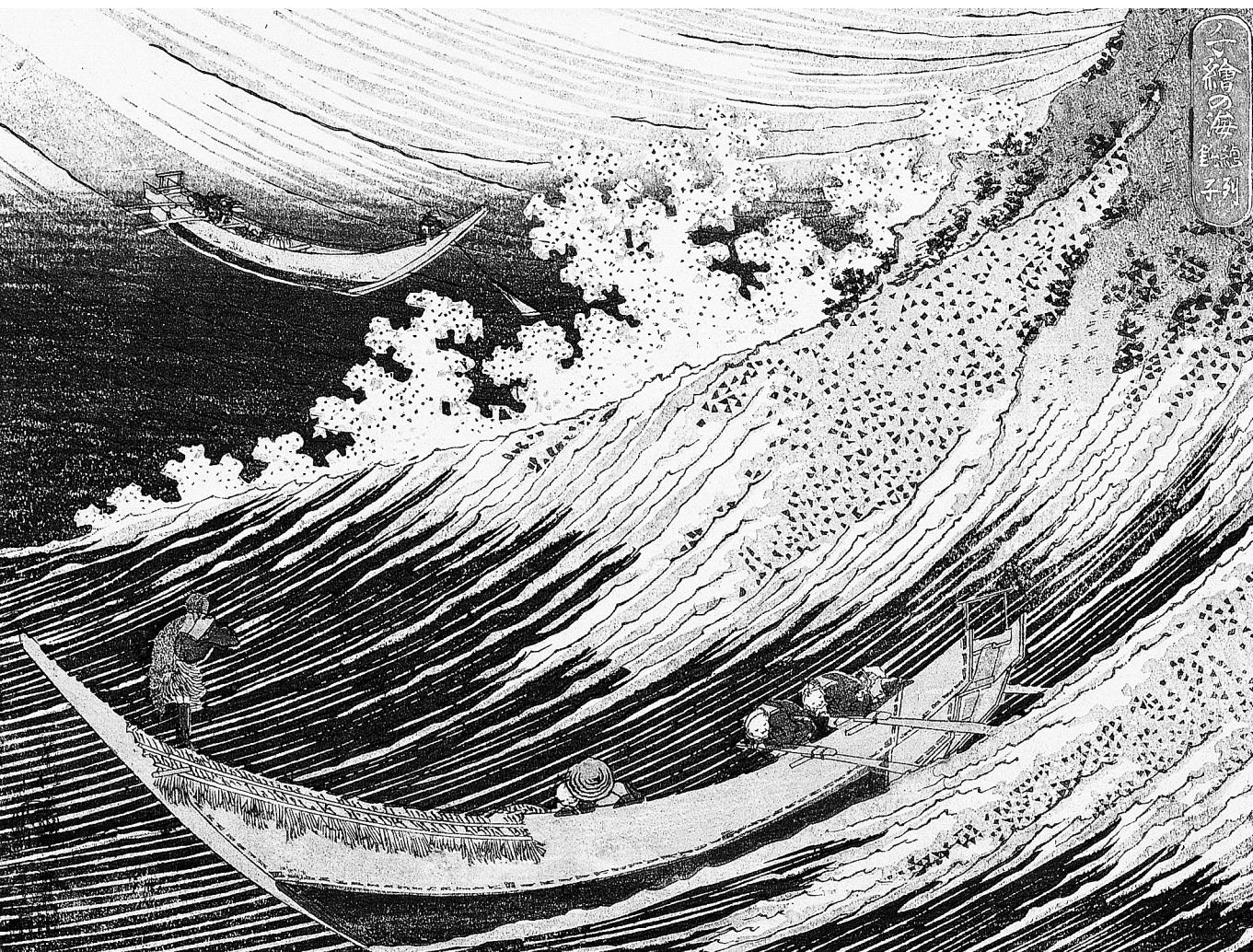
Két párhuzamos modern elképzelés alakult ki a jó vezetésről. 1) Az egyik ideologikus, amely a modern politikai gondolkodásból vezethető le. Eszerint a politikát a politikai eszméket kidolgozó személyek irányítják, a legjobb ideológia a legjobb rendet képes megvalósítani. A 20. századi rezsimek mindegyike ideologikus rezsim volt, ám a 21. század elejére az ideologikus rezsimek meggyőző ereje erősen meggyengült. 2) Ez a fejlemény szinte mindenhol a második elképzelés domináns helyzetét eredményezte, amely a technokrata vezetési elvek állítólagosan ideológiamentes presztízsét hangsúlyozza. Egy progresszív társadalomban valójában minden döntés leképezhető a profitelvű cégek működéséből. Minden gazdálkodó szervezet cég, legyen az bútorgyártó vagy sportklub. A menedzseri irányítás forradalmi eszméje már nagyon régen kialakult,⁷ ennek lényege, hogy nem ideológiák, hanem racionális cégszervezési elvek fogják átvenni a jövőben az irányítást az egész társadalomban. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a politikai irányítás logaritmikuskok nyelvére fordítható le. Ennek nem az mond ellent, hogy az ideologikus irányítás jobb, hanem az, hogy ennek hol vannak a határai. Minden olyan intézmény ugyanis, amely szigorú hierarchikusságon alapul és érdemelvű, azaz a teljesítménynek morálisan is igazolhatónak kell lennie, azok működését a menedzseri szemlélet nem tudja biztosítani. Ilyen intézmény az egyház, a hadsereg, az államigazgatás és az egyetem. Ezekben az intézményekben szigorú tekintélyelv, teljesítmény és morális megítélés uralkodik együttesen. Ha ezek közül bármelyik elem hiányzik, az adott intézmény meggyengül vagy meg is szűnik. Az ilyen intézményekben a vezető kiválasztása számos írott és íratlan feltételek együttállása esetén lehet csak sikeres.

a közéletben tekintélyre van szükség

Azt is mondhatjuk, hogy arisztokratikus erények csak ezekben az intézményekben alakulhatnak ki, adódhatnak át. A modern egalitáriánus eszmei és gyakorlati uralom mindegyik, még megmaradt intézmény lejárata és széttűzésén dolgozik. Az egyház alapja a hit, ami összeegyeztethető, de ki nem békíthető a modern racionalitás koncepciójával; a hadsereg esetleg szükséges, de valójában fölösleges volna, ha az ész uralkodna a társadalomban (vö. kantói „örök béke”-koncepció); az államigazgatásnak valójában nem is kellene léteznie, egyedül a még felvilágosulatlan ember öngazgatásra való alkalmatlansága akadályozza meg az állam leépítését; az egyetemnek pedig az egalitáriánus ideológia tételeit kellene visszatükröznie, mely szerint csak az és úgy tanítható, ami összhangban van az egyenlőségelv érvényesülésével. Ha ezeket az intézményeket az egyenlőség ideológiája képes volna felbomlasztani, akkor a politikai vezetés arisztokratikus elemeinek nevezett erényeknek nem maradna semmilyen intézményi támogatása. Eötvös József még „uralkodó eszmékről” értekezett a 19. század közepén, mert úgy látta, hogy a szocializmus egyre erősebb és befolyásosabb lesz, ezzel kell szembenézni. A 20. század az amerikai liberalizmus évszázada volt, de ha a politikai vezetés szempontjából nézzük, akkor valójában az eljogiasított, technokrata és dogmatikus demokratikus felfogás vált uralkodóvá. Másokkal összhangban Eötvös jól látta, hogy a szocializmus lesz a legerősebb ideológia, de azzal nem számolt, hogy ideológiákon kívüli erő veheti át az irányítást. Akkoriban és később is azt fogadta el az emberek többsége, hogy valamely nagy politikai eszme fog győzedelmeskedni. Erre több politikai eszme is gyakorlati kísérletet tett: a fasizmus, a nemzeti-szocializmus, a kommunizmus és a liberális demokrácia, amely integrálta a szocialista ideológiából megmaradt elemeket; praktikusán ez vezetett a baloldal egyesüléséhez a liberalizmus egyenlőségelvű szárnyával.

Mit hozott ebbe a házasságba a szocializmus s mit a liberalizmus? A szocializmus kiinduló tétele, hogy a világban való egyenlőtlenségek oka az osztálykülönbségekben van, amelyeket a magántulajdon koronként változó viszonyai hoznak létre. A reményt a történelem állítólagosan értelemmel bíró törvényeinek

⁷ Lásd bővebben: James BURNHAM: *The Managerial Revolution*. Day, New York, 1941.

megértése és az ebből levonható cselekvés nyújthat. A morális igazolást a politikai cselekvéshez a kizsákmányolás közgazdasági igazolása szolgáltatja, intellektuálisan pedig a természet és a történelem törvényeinek felfedezése nyújt fedezetet. S mert a szocialista cél az osztályok nélküli, a szegények védelmét szem előtt tartó berendezkedés minél gyorsabb megvalósítsa, a radikális – forradalmi – változtatások is megengedettek, persze mind pozitív kicsengéssel. A szocializmus kollektivistá felfogásával szemben a liberális eszme az egyén és a közösség közti kiszolgáltatott viszony megváltoztatásával hirdette meg politikai programját: az egyént olyan jogi garanciákkal kell körbe venni, hogy semmilyen hatalomnak se legyen akarata ellenére kiszolgáltatott. Amikor a liberálisok szabadságról beszélnek, akkor elsősorban az egyén szempontját hangsúlyozzák, ún. emberi jogokra hivatkoznak, amibe beleértik az egyenlőséget is. A történelemnek ők is jelentőséget tulajdonítanak, de csak mint az emberi ész időbeli kibontakozása színtere. A liberális nem tud mit kezdeni a közösségekkel, kizárólag az egyéni racionalitást, a logikai érvelést és a moralizáló ítéletalkotást részesíti előnyben. Végcélja azonos a szocializmuséval: egyenlőségen alapuló, az egyén számára teljes szabadságot biztosító politikai berendezkedés kialakítása. Mindkét ideológia szerint a történelem véget ér, amikor az ember saját racionális képességeinél fogva kilép a történelemből, amely a szükségszerűségek és kényszerek világa. Mivel nem személyes erényekben gondolkozik sem a szocialista, sem a liberális doktrína, hanem makrotársadalmi és -gazdasági intézményekben, a politikai vezetés összetételével csak ideologikus módon képesek foglalkozni. Jó vezető az, aki az ideológiájukkal egyetért. Ez azonban nem kiválósági, hanem ideológiai mérce. A múltat ellenségnek tekintik, így a régi tapasztalatokat is, ezért a jó vezetés elé legfeljebb logikai normatív mérceket

Árral szemben – Katsushika Hokusai *Óceáni hullám Shimōsa tartományban* (1833) című festett fametszetének részlete (Wikimedia Commons)

Kiválók uralma –

Philipp von Foltz:
Periklész halotti beszéde (1852)
(Wikimedia Commons)

tudnak állítani, de valóságos, tapasztalatokat komolyan vevő körülményeket nem. Mindkettőt összeköti az ideológiai meggyőződéshez való dogmatikus ragaszkodás, intellektuális fölény és morális felsőbbrendűség kinyilvánítása.

Hogy milyen konfúziót okoz a két ideológia mai keveredése és ma már stratégiai szövetsége, az leginkább a posztkommunista világban tapasztalható meg. A köz- és a magánügy szétválasztása régi elvének helyét zűrzavar uralja. Ami régen magánügy volt, az mára közüggé vált, s fordítva, ami korábban közügy volt, az mára a magánügyek közé sorolódott. Korábban a szerelmi élet általában, a szexuális irányultság végképp magánügy volt, ha netán közügyként kezelték, akkor annak súlyos – társadalmi és erkölcsi kiközösítéssel járó, büntetőjogi – következménye volt. Valamikor a vallás közügy, sőt politikai ügy volt. Mára a vallásosságot magánügynek kell tekinteni a progresszív felfogás szerint. Vagyis az LMBTQ-követelések közügyek, vallásosnak lenni magánügy. Bizonyos jövedelemszintig magánügy, hogy ki mennyit keres, azon fölül viszont megindul a közüggé alakítás médiafolyamata. A gyerekevelés magánügy vagy közügy – az is-is nem válasz! Átvizsgálva az íratlan erkölcsi szabályokat és az írott közjogot, más hasonló – puhább vagy keményebb – szembeállításokra bukkanhatunk. Hogyan jutottunk idáig?

Szinte minden mai kérdés hallgatolagos uralkodó kiindulópontja az egyén, az *ego*, az én. Közügy ma az, ami az ént erősíti a közösséggel szemben. A világtörténelemben soha nem látott individualizmuskultusz fejlődött ki a nyugatosított világban. A modern *ego* kezdete: az egyént meg kell védeni a hatalom önkényétől. *Habeas corpus*, emberi jogok, negatív szabadságjogok (eredeti liberális követelések); az emberek csak akkor lehetnek biztonságban, ha gazdaságilag is kiegyenlítődség megy végbe (szocialista eszme, radikális változata a kommunizmus); mivel az eredeti liberális program megvalósult, a szocialista pedig csak félig (a jóléti állam, a másodlagos elosztás egalitáriánus gyakorlata révén), így jelenleg a modern progresszív téveszme első számú követelésévé az egyenlőség radikális felfogása vált. Ez utóbbi szerint bármilyen kisebbségnek

joga van az eredeti negatív liberális szabadságjogok elismertségét megszerezni, a természetadta különbségek sorában maradt a múltbeli sérelmek aktualizálása, illetve a szexuális különbségek felszámolása technológiai és morális értelemben is. Hogy mennyire téves irányban haladnak a mai politikai és intellektuális döntések, arra jó, de nem elegendő példa rámutatni a nyugati nevelés katasztrofális állapotára. A katasztrófa oka: az egyén bűnösen helytelen megítélése. Mint az elején szó volt róla, ma már nincs nevelés, a gyerekek jobb híján egymást „nevelgetik” irányító minták nélkül.

Hogyan alakult ki a modern egyén vagy „én” eszméje? Minden ott kezdődött, amikor a társadalmat nem egészen, hanem a részek mechanikus összegeként kezdték el szemlélni. Ezt a gondolatot az európai gondolkodás antik és keresztény gyökereiben kell keresni: az egyénnek kiemelt helye van a közösségekben. Az individualitás eszméje benne van a görög filozófiában, de a keresztény kinyilatkoztatásban is. Miért volt szükség Jézusra a kinyilatkoztatásban? Más kultúrákban és vallásokban Istent még ábrázolni sem szabad, a kereszténység azonban hús-vér alakban, individuumként jeleníti meg. Politikai értelemben a társadalmi szerződés eszméje nyitotta meg az utat az egyénkultusz előtt. Csoda, hogy a modern *ego* vált a modern életforma központi alakjává? Ennek következményei lettek. Ami jó az énnek, az közügy, ami nem jó neki, az legyen lehetőleg magánügy. Sosincs tiszta elválasztása a magánnak és a köznek, sőt a határ politikai elmosása a cél. Ez az egyik legtartósabb hagyatéka és hatása a kommunizmusnak: a magántulajdon bármely pillanatban közvagyonná alakítható, nincs semmilyen abszolút határa semminek. A „magántulajdon szentsége” ma már értelmezhetetlen kifejezés, mert a mai törvényfelfogás formalizmusa megengedi, hogy még akár azt is törvénybe lehet iktatni, hogy a „százszentdős kanverébnek hátul van a farka”, nemhogy a magántulajdonhoz hozzányúlni. A narcisztikus *egot* építeni dicsőség, de az egyén közösségi életének feltételeit segíteni nem az, mi több, állítólag „fasiszta” szaga van.

VAN-E ESÉLY A LEGJOBBAK URALMÁRA?

A legjobb rendről nem lehet ideologikus nyelven beszélni. A politika az akaratok, érdekek, örökölt és kreált kényszerek világa, amelyet nem lehet sem tudományosnak beállított eszméssel (történelmi szükségzerűség, az ember elidegeníthetetlen jogai, a természet védelme), sem vágyvezérelt moralizálással megváltoztatni. A törvényes rendet törvényalkotással lehet fenntartani. A demokrácia tömegdemokrácia és az elit korlátozásának egyfajta eszköze elsősorban a tömegnyomás eszközeivel. De azt mindenki tudja, hogy a tömegvélemény statisztikai és nem igazságelvű, érzelmi meggyőződésű és hiúságvezérelt. A demokrácia a legjobbakból álló politikai vezetésnek nem kedvez, s gyakorlatilag megakadályozza egy ilyen összetételű vezetés létrehozását. A demokrácia széthasítja az eliteket, ellenségessé teszi őket. Ok mindig van, hogy a szétdarabolt elit különböző csoportosulásai miért tekintik a másik csoportosulás tagjait morálisan vagy intellektuálisan alacsonyabb rendűnek.

A rendszerváltás kivételes pillanat volt, de nagyon sötét és hosszú a régi rend árnyéka. A modernség elvileg alkalmas olyan körülmények létrehozására, amelyekben ki lehetne alakítani „arisztokratikus köztársaságokat”. Ilyen pillanat volt az amerikai alapítás, elvileg a gyarmati sorból felszabaduló országok politikai rendjének kialakítása, az *apartheid* utáni Dél-Afrika, Szingapúr megalapítása, a kelet-európai rendszerváltás államai, ennek részeként a német egységesülés, a középkori itáliai városállamok (Firenze, Siena, Velence), főként a méretük miatt. Ezzel szemben az Európai Unió mint ideológiai konstrukció jelen formájában képtelen a „legjobbak” uralmát megvalósítani. Éppen ellenkezőleg, a politikai folyamatok áldozatainak és a belpolitikában alkalmatlanoknak a gyülekezőhelye. Van adminisztráció, de nincs vezetési potenciál. A „legjobbak” pedig alkotnak a saját területükön, de a politikában kínosan vigyáznak arra, hogy ilyen ki ne alakuljon. ■

a legjobb rendről
kell beszélni

